

Branko Tošović (Graz)

Austrougarski period života i stvaralaštva Iva Andrića (1892–1922)

U ovom radu daje se pregled života, rada i stvaralaštva Iva Andrića u periodu koji obuhvata ne samo vrijeme Austro-Ugarske (1892–1918) već i četiri postaustrougarske godine (1919–1922). U prvom dijelu analize razmatra se pitanje periodizacije Andrićevog života i stvaralaštva, u drugom se tumače životne dominante (vrijeme, prostor, gradovi, događaji, ličnosti), a težište trećeg dijela čine tri vrste Andrićeve pisane riječi: književnoumjetnička, publicistička i epistolarna.

0. U pokušaju kompleksnog sagledavanja cjelokupnog života i stvaralaštva ovoga pisca, neophodno je naći granične godine koji bi predstavljale početak i kraj određene faze, da bi se zatim dobijeni vremenski okviri doveli u vezu na dva nivoa: životnom i stvaralačkom. U takvom traganju nastala bi ovakva slika.

Andrićev život i stvaralaštvo obuhvataju pet osnovnih cjelina: život, književnoumjetnički opus (uključujući jezik i stil), književno-publicističku djelatnost, naučni rad, epistolarnu aktivnost, čemu odgovara životna, književnoumjetnička (sa jezičkom i stilskom), književno-publicistička, naučna i epistolarna periodizacija.

Životna razdoblja Iva Andrića omeđena su sljedećim godinama: 1892–1922, 1923–1924, 1925–1940, 1941–1960, 1961–1975. U prvoj fazi početni marker je datum rođenja (1892), a završni kraj austrijsko-ugarske (1918) i postaustrougarske epohe (1922). Sljedeću fazu otvara 1923 (piščev dolazak u Grac), a zatvara 1924 (odlazak iz njega). Inicijalni marker treće faze je 1925 (početak beogradskog života), a finalni 1941 (vrijeme dominacije Andrićeve diplomatske aktivnosti). Sljedeća faza se u potpunosti podudara sa Drugim svjetskim ratom (1941–1945). Pretposljednja faza započinje oslobođenjem zemlje 1945. Markeri posljednje faze su 1961. (dodjela Nobelove nagrade) i 1975 (piščeva smrt). Na taj način dobijamo periode koje bi najadekvatnije bilo ovako nazvati: austrougarski (1892–1922), grački (1923–1924), diplomatski (1925–1940), karantinski (1941–1960), nobelovski (1961–1975).

Književno-umjetnička periodizacija obuhvata opšteknjiževnu, žanrovsku, stilsku i jezičku komponentu.

Opšteknjiževnu taksonomiju čini mladalački period (1892–1922), disertacijski period (1923–1924), kumulacijski period 1925–1940, kulminacijski period (1941–1960) i opservacijski period (1961–1975). Ako nanesimo životnu matricu na opšteknjiževnu, dobićemo: 1. austrougarsko-kristalizacijski period (1892–1922), 2. gračko-disertacijski period (1923–1924), 3. diplomatsko-kumulacijski period (1925–1941), 4. karantinsko-kulminacijski period (1941–

1945), 5. aktivističko-kreativni period (1945–1961), 6. nobelevsko-ospervacijski period (1961–1975).¹

Žanrovska kategorizacija mogla bi ovako izgledati: period lirike (1911–1919), period rane novele (1919–1941), period velikih romana (1941–1945), period zrele novele (1945–1961), period kasne proze (1961–1975).

Jezička periodizacija se sastoji od triju faza: 1. ijekavske (1892–1919), ije-kavsko-ekavske (1920–1924) i ekavske (1925–1975). U prvom periodu preovla-dava ijekavica, u drugom ekavica se sve više koristi da bi u trećem poslata dominantnom.

Stilska periodizacija ima takođe tri faze: poletno metaforičku (1911–1922), odmjereno ekspresivnu (1923–1941) i suzdržano-izražajnu (1941–1975). U prvoj Andrić provjerava sam sebe na polju tropikalizacije, a posebno metafori-zacije pa nije slučajno što neke tekstove strukturira na velikom broju prenese-nih značenja. S tim u vezi bilo bi zanimljivo provjeriti da li prva prava novela *POPODNE* (1914) ima u odnosu na ukupan broj riječi više metafora nego bilo koji drugi Andrićev tekst kasnije nastao.

1. Osnovno kontekstualno obilježje austrougarsko-kristalizacijskom peri-odu (1892–1922) dala je državna tvorevina u kojoj je Andrić živio i radio (Austro-Ugarska), tvorevina čijem je rušenju Andrić težio i najzad doživio da u svojoj 26. godini nestane, a da u naredne četiri godine (1919–1922) prati iz bli-zine (Trsta, Beograda, Bukurešta...) posljedice destrukcije te imperije. Osnovno stvaralačko obilježje u ovome razdoblju moglo bi se fokusirati u jednu riječ – kristalizacija. U složenom vremenu Andrić ne može da odmah nađe lak i jedno-stavan put umjetničkom načinu izražavanja, on luta, traži sebe i rješenja. Ovaj period počinje poezijom, a završava novelom, oscilirajući od religijsko-filozofskih do socijalno-političkih razmišljanja. To doista podsjeća na fizički proces kristalizacije, u kome iz otopina nastaje čvrsta materija u čistom obliku: Andrić u tome vremenu utemeljuje monolitnu, homogenu umjetničku orijenta-ciju, koja će se kasnije samo kanalisati i modificirati. Već na kraju ove faze jasno će biti da se pojavio novi kristal čvrste, pravilne i stabilne forme (što se vidjelo i iz prvih kritika, vrlo pozitivnih). Andrić je posebno tekstovima *EX PON-TO* (1918) *PUT ALIJE ĐERZELEZA* (1920) i *ĆORKAN I ŠVABICA* (1921) pokazao da posjeduje maksimalnu snagu talenta i zavidno umijeće, da je u pravom smislu zasićeni kristal. To je dakle faza formiranja umjetničkog dragulja jasne i upe-čatljive strukture.

¹ Ukoliko bi bilo svrsishodnije da se smanji broj perioda, onda bi se to moglo da uradi na sljedeći način: 1. austrougarsko-kristalizacijski period (1892–1920), 2. diplo-matsko-kumulacijski period (1920–1941), 3. karantinsko-kulminacijski period (1941–1945), 4. aktivističko-kreativni period (1945–1961), 5. nobelevsko-opservacijski period. Konačna periodizacija moći se dobiti tek nakon kompleksne analize svih faza Andriće-vog života stvaralaštva.

Gračko-disertacijski period (1923–1924) izdvaja se od ostalim time što jedino u ovoj fazi Andrić piše veći naučni rad, i to doktorsku disertaciju (RAZVOJ DUHOVNOG ŽIVOTA U BOSNI POD UTICAJEM TURSKE VLADAVINE), brani je i stiče zvanje doktora nauka (podrobnije v. Tošović 2008). Tada objavljuje i dva značajna djela: pripovijetke MUSTAFA MADŽAR, U MUSAFIRHANI i dr.

Diplomatsko-kumulacijski period (1925–1941) odlikuje se time što Ivo Andrić najveći dio vremena provodi u diplomatskoj službi, što ga je dobrim dijelom ometalo da se više bavi književnim radom. Nakon ovoga razdoblja Andrić nikada više neće ući u tu državno-političku djelatnost. U ovom vrijeme on više akumulira znanja i spoznaje (za kasnija književna djela) nego što piše, iako je tada objavio niz značajnih tekstova: ANIKINA VREMENA (1931), MOST NA ŽEPI (1925), RAZGOVOR S GOJOM (1936) i dr.

Karantinsko-kulminacijski period (1941–1945) odlikuje se time što se Andrić potpuno povlači iz javnog života, odlazi u dobrovoljnu izolaciju i svojevrсни karantin, što mu omogućuje da se do kraja posveti onom čemu je najviše bio vičan – pisanju. To je Andrićeva vrhunska faza stvaralaštva, u kojoj nastaju romani NA DRINI ČUPRIJA (1945), TRAVNIČKA HRONIKA (1945) i GOSPODICA (1945). Ono što je, recimo, za A. S. Puškina bila „boldinska jesen“ za Andrića su bile četiri beogradske ratne godine. To je kulminacija njegovog stvaralaštva: ni prije ni kasnije pisac nije napisao toliko u tako kratkom vremenskom periodu. U naredna dva razdoblja izaći će značajni tekstovi ali nikako u tolikom obimu, na takvom nivou, za tako ograničeno vrijeme i sa takvim odjekom.

Aktivističko-kreativni period (1945–1961) predstavlja u pogledu društvenog života i javnog djelovanja potpunu suprotnost u odnosu na prethodnu, izrazito pasivističku, fazu. Aktivistička komponenta piščeva života dolazi do izražaja time što postaje predsjednik Saveza književnika Jugoslavije (1945), predsjednik Društva za kulturnu saradnju sa Sovjetskim Savezom (1945), vijećnik Trećeg zasjedanja ZAVNOBiH-a (1945), narodni poslanik (1946), član Prezidijuma Narodne Skupštine Bosne i Hercegovine (1946), redovni član SANU (1946), član Komunističke partije (1954) itd. Andrić se često pojavljuje u javnosti i drži predavanja i govore, putuje kao član različitih delegacija (u Bugarsku, Francusku, Kinu, Poljsku, Sovjetski Savez), potpisuje NOVOSADSKI DOGOVOR (1954). Zbog svega toga ima manje vremena za umjetničko stvaranje pa objavljuje uglavnom kraće tekstove, među kojima su i oni koji su postali nadaleko poznati: PROKLETA AVLIJA (1954), PRIČA O VEZIROVOM SLONU (1948), PISMO IZ 1920 (1946), ASKA I VUK (1953), PRIČA O KMETU SINANU (1948). Dakle, u ovome periodu Andrić je u životu veoma aktivan, a u stvaralaštvu vrlo kreativan. Inicijativu ispoljava i u privatnom životu pa sklapa, uopšte privi i posljednji u životu, brak sa Milicom Babić (1958).

Nobelevsko-ospervacijski period (1961–1975) započet je dodjelom Nobelove nagrade (1961), koja će u mnogome uticati na Andrićevu posljednu fazu života i

rada. U ovome periodu Andrić piše manje tekstove, bezuspješno pokušavajući da završi nešto krupnije – roman OMER PAŠA LATAS, (objavljen posthumno 1977) i NA SUNČANOJ STRANI (tekst štampan 1994. kao pokušaj rekonstrukcije romana). On više posmatra stvarnost i razmišlja o njoj, što će u najvećem dijelu doći će do izražaja u ZNAKOVIMA PORED PUTA (1976) – zbirci zapisa nastalih tokom gotovo čitavog života (prva bilješka dolazi iz 1924, a posljednja iz 1968). Početne zabilješke Andrić je objavio krajem 1924. godine (dakle u godini boravka u Gracu), i to u GLASNIKU TREZVENE OMLADINE. U ovome završnom periodu zapaža se da Andrić dostojanstveno, suzdržano i odmjereno (onako kako i dolikuje dobitniku Nobelove nagrade) opservira sadašnjost, događaje i ljude oko sebe te ih zatim pretače u pisanu riječ.

2. Književno-publicistička djelatnost Iva Andrića ima tri osnovna vremenska razdoblja, koja bismo mogli uslovno nazvati kritičkim (1911–1924), esejističkim (1925–1945) i antikritičkim (1945–1975). U prvom periodu Andrić kao da provjerava književno-publicističko pero i piše niz kritika. Ni u jednoj narednoj fazi publicističkog opusa neće biti napisano toliko prikaza književnih djela niti će Andrić tako često reagovati na pojave u književnom i kulturnom životu. U drugom razdoblju (1925–1945) on prelazi na esej i objavljuje niz tipičnog andrićevih priloga, od kojih se izdvajaju oni posvećeni Vuku S. Karadžiću i Petru P. Njegošu. U trećem i posljednjem periodu nalazimo potpuno suprotnu tendenciju u odnosu na prvo razdoblje, jer Andrić zauzima veoma negativan, čak bismo rekli nihilistički odnos prema kritičarima i onome što i kako pišu (više o tome vidi Tošović 2011a). Andrić je ovdje neoubičajno oštar pa i netolerantan. On ne samo da prestaje da piše kritike, već uporno izbjegava da objavi bilo šta što bi nalikovalo na književnu kritiku. Stoga nije slučajno da je napisao samo jedan predgovor i to za knjigu Zuka Džumhura NEKROLOG JEDNOJ ČARŠIJI (1974) te prikaz njegovih PISAMA IZ AZIJE (1974). Andrić uglavnom objavljuje tekstove nastale povodom smrti poznatih književnika, umjetnika i/li njihovih godišnjica, npr. o Simu Matavulju (1948, 1952), Vladimiru Nazoru (1949), Otonu Župančiču (1949), Petru Kočiću (1951, 1961), Kalmiju Baruhu (1952), Pjeru Križaniću (1954), Boru Stankoviću (1954), Isaku Samokovliji (1955), Branku Radičeviću (1957), Romanu Petroviću (1959), Ivu Vojnoviću (1979) i dr. Kao jedan od razloga za Andrićev izrazito negativan stav prema kritičarima mogla bi biti još za života nagoviještena mogućnost i piščeva slutnja da će o njemu i njegovom djelu biti posthumno svašta pisano, da će se pojaviti kritičari tipa Muhsina Rizvića koji će vrlo tendenciozno suditi, grubo prosuđivati i nepravедno presuđivati.

3. Epistolarna periodizacija obuhvata sljedeće faze: školsku (1911–1912: Sarajevo, Višegrad), zatvoreničko-prognaničku (Maribor, Ovčarevo, Zenica 1914–1918), posttraumatsku (1919–1920: Zagreb, Beč, Krakov, Grac), diplomatsku (1920–1941: Rim, Trst, Bukurešt, Graz, Marselj, Paris, Ženeva, Brisel,

Madrid, Berlin), ratnu (1941–1945: Beograd) i mirnodopsku (1945–1975: Beograd i kraća putovanja po zemlji i svijetu).²

4. Meša Selimović je jedan od rijetkih kritičara (možda i prvi) koji je ponudio periodizaciju Andrićevog stvaralaštva, ali koja, nažalost, nije dobila jasno naznačene vremenske i metodološke konture. Po njegovom mišljenju prvu fazu čini mladobosanska zanesenost i kjerkegorovski uticaj u traženju apsolutnog i sklada (Selimović 1979a: 4). Drugi period je poslijeratni (od 1918), u kome se Andrić potpuno mijenja: umjesto bolne čežnje za apsolutnim u njemu se javlja tragična misao da je zlo veoma moćno i u čovjeku i oko njega; Andrić je pritisnut mučnom idejom o sveprisutnosti zla, koja najviše dolazi do izražaja u MUSTAFI MADŽARU (Selimović 1979: 5). Treće razdoblje je vrijeme Drugog svjetskog rata i neposredno poslije njega (Selimović 1979a: 5). U njemu pisac još uvijek nije konačno riješio pitanje prevlasti zla, ali se uglavnom odljuje bodrom i aktivističkom orijentacijom (Selimović 1979a: 6). Četvrtu fazu Selimović veže za PROKLETU AVLIJU (Selimović 1979a: 9).

5. Početak. Kod Andrića je sporno kada je rođen – 9. ili 10. oktobra 1892. U Matici rođenih crkve Svetog Ivana Krstitelja u Travniku stoji (pod rednim brojem 70) 9. oktobar, međutim u nizu izvora se kao datum rođenja navodi 10. oktobar, možda i zbog toga što je Andrić u sva svoja dokumenta i u lične papire upisivao taj datum (Popović 1992: 9). Andrić je imao traumatske događaje u porodici. Izgubio je oca Antuna kada je napunio dvije godine (1894), a majku Katarinu (rođ. Pejić, 1872) u svojoj 33. i njenoj 53. godini (1925). Nakon smrti Ivana Matkovšika³, faktički poočima, koga u pismima naziva stricem, i tetke Ane Matkovšik (1927) ostao je bez ijednog člana bliže i dalje porodice.

6. Vrijeme. Andrićev period od 1892. do 1922. obilježila je Austro-ugarska uprava Bosnom i Hercegovinom, aneksija BiH 1908, aktivnost Mlade Bosne, sarajevski atentat 1914, Oktobarska revolucija 1917. i stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. Na piščevu poziciju u publicističkoj djelatnosti dosta su uticali balkanski ratovi. Od dva najznačajnija događaja iz toga vremena – Prvi svjetski rat i Oktobarska revolucija prvi će imati snažno dejstvo na Andrićev život i stvaralaštvo, dok se drugi gotovo i neće odraziti.

7. Država. U periodu od 1892. do 1922. život je proveo u Austro-Ugarskoj (1892–1918) i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (1918–1922). Bosna, u kojoj se rodio, ušla je 1878. u sastav Austro-Ugarske, a 1908. anektirana.⁴ Andrić je ovako vidio Austro-Ugarsku:

² Pošto će u toku realizacije projekta „Andrić-Initiative“ ova periodizacije biti podvrgnuta valorizovanju i preispitivanju, ovaj pokušaj treba shvatiti kao početni prilog zasnivanju cjelovite kategorizacije Andrićevog života i stvaralaštva.

³ Kod Radovana Popovića *Matkovšek* (Popović 1991: 11).

⁴ Više o Austro-Ugarskoj v. Wonisch 2011.

Godine 1878, tursku vlast je, posle više nego četiristogodišnjeg vladanja, smenila vlast Austro-Ugarske Monarhije. Tako je jednu dotrajalu imperiju, Osmanlijsko Carstvo, smenila druga imperija u dotrajavanju, monarhija Habsburga. Berlinski kongres poverio je Austriji upravu turskih pokrajina Bosne i Hercegovine, sa izričnim zadatkom da u tim zemljama uvede pravedniji i bolji poredak, u prvom redu da reši zastarele i nemoguće agrarne odnose koji su bili izvor nezadovoljstva i opšteg siromašenja zemlje. Monarhija Habsburga, koja je još u Napoleonovo vreme, kako se govorilo, bila za celo jedno stoleće u zadocnjenju za istorijskim razvitkom Evrope, pokazala se nesposobnom i izneverila je „misiju“ koju su joj velike sile poverile. Nijedno od bitnih životnih pitanja ona nije rešila ni mogla da reši u okupiranim zemljama (Andrić 1981a: JEDAN POGLED NA O SARAJEVO, 197–198).

Sličan je Andrićev stav i o školstvu: „[...] nastavni sistem tadašnjih austrijskih gimnazija u Bosni imao je za cilj da u mladom čoveku i budućem građaninu uguši svaku klicu samostalnosti i ubije želju za ma čim originalnim, stvaralačkim, višim i lepšim“ (pripovetka CRVENI CVET 1949: 197).

U ovome periodu Andrić je kraće ili duže boravio u osam današnjih zemalja: Austriji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Italiji, Poljskoj, Rumuniji, Sloveniji i Srbiji.

8. Gradovi. Najznačajniji dio života u austrougarskom periodu pisac vezuje za Sarajevo. On u njemu boravi otprilike 12 godina (od 1892. do 1894. i od 1903. do 1912), uz povremena kraća navraćanja, posebno na putu za Višegrad. U gradu na Miljacki je išao u Veliku gimnaziju i tu maturirao.

Poslije Sarajeva Andrić je najduže živio u Višegradu – oko deset godina (od 1894. do 1903). U njemu je pohađao i završio osnovnu školu.

Svi drugi boravci bili su mnogo kraći.

U Zagrebu je proveo oko dvije i po godine (od oktobra 1912. do početka aprila 1914, od 28. juna do 17. jula 1914, od 7. novembra 1917. do početka oktobra 1919). U tom se gradu upisao 1912. na Mudroslovni fakultet Kraljevskog sveučilišta i ostao do početka aprila 1913, kada je prešao na studij u Beč da bi se početkom decembra 1913. ponovo vratio u grad na Savi i u njemu se zadržao do početka aprila 1914. U Zagreb je ponovo došao iz Krakova nakon vijesti o sarajevskom atentatu 1914. Andrić još jednom stiže u Zagreb, i to 1917, na liječenje (zbog bolesti pluća) u Bolnici Milosrdnih sestara, gdje ostaje čitavu 1918. i sve do oktobra 1919.

Slijedi Ovčarevo kod Travnika, u kome će provesti otprilike dvije godine u internaciji (od sredine marta 1915. do sredine jula 1917), s tim što se 1917. nekoliko mjeseci nalazio u Zenici.

U ovom periodu Andrić je prvi i posljednji put u život bio zatočen, i to zbog bliskosti sa članovima mlade Bosne i simpatija prema ovoj organizaciji. Andrić je proveo oko osam mjeseci u zatočeništvu u Mariboru (od sredine avgusta 1914. do sredine marta 1915), a prije toga 28 dana u Splitu (od 17. jula do 15.

avgusta 1914) i tri dana u transportu na relaciji Split – (Šibenik) – Rijeka – Zagreb – Šekeneš – Pešta – Maribor.

Od dužih boravaka može se spomenuti Rim, gdje se Andrić nalazio na diplomatskoj službi godinu i sedam mjeseci (od marta 1920. do novembra 1921). Na istom poslu bio je u Bukureštu deset mjeseci (od novembra 1921. do sredine septembra 1922) i znatno manje u Trstu – četiri mjeseca (od sredine septembra 1922. do januara 1923).

Prvi duži Andrićev boravak u Beogradu došao je 1919, kada je počeo da radi kao činovnik u Ministarstvu vjera. U glavnom gradu nove države ostaje oko pet mjeseci (od oktobra 1919. do marta 1920). Andrić živi otprilike 45 godina u Beogradu, što je daleko najduži boravak u nekom gradu.

Andrić je početkom aprila 1914. doputovao u Krakov i upisao se na Filozofski fakultet Jagelonskog univerziteta. Grad je napustio 28. juna 1914. Dakle tu je boravio svega četiri mjeseca.

Otprilike isto toliko se Andrić zadržao u Beču na studijama, gdje je stigao početka aprila 1913.

U ovome periodu Andrić je imao kraće posjete Crikvenici, Krapini, Splitu, Sutivanu kod Braća, Dubrovniku i Višegradu.

Dakle, Andrićevih prvih 30 godina života proveo je u 17 mjesta (prema dostupnim podacima) – najviše u Sarajevu i Višegradu, manje u Zagrebu, Ovčarevu, Rimu, Bukureštu, Mariboru, Beogradu i još manje u Beču, Zenici, Krakovu, Trstu, Splitu, Crkvenici, Krapini, Sutivanu na Braču, Dubrovniku. Osim toga, Andrić je imao kraće izlete u Napulj (7–10. maju 1921), Ostiu (na ušću Tibra, 24 km od Rima), Tivoli (32 km istočno od Rima), Konstancu (Rumunija, 28. avgusta 1922), rudnik soli u Krakovu i dr.

Na osnovu pišćeva odnosa prema mjestima u kojima je boravio mogu se izdvojiti dvije osnovne kategorije: a) ona koja su mu davala pozitivnu energiju i izazivala pozitivnu asocijaciju, b) ona sa negativno obojenim percipiranjem i opserviranjem. Prva kategorija može se raščlaniti na (A) mjesta koja su isijavala izrazito pozitivnu energiju i (B) mjesta sa pozitivnim uticajem manjeg intenziteta. U kategoriju A spada Sarajevo, Višegrad i Krakov. U kategoriji B dolaze Split, Supretan na Braču, Crkvenica, Krapina i Dubrovnik. Izrazito negativan stav Andrić ima prema Zagrebu (iz više razloga, koji traže širi komentar). Gotovo istu poziciju nalazimo u odnosu prema Zenici (isključivo zbog zagađenog vazduha koji nimalo nije odgovarao čovjeku bolesnih pluća). U gradove u kojima se miješa pozitivno i negativno spadaju Rim, Beč, Bukurešt i Ovčarevo. U ovome periodu Andrić nije do kraja iskristalisao odnos prema Beogradu (moglo bi se reći da prevladavaju pozitivne note).

Nije nam poznato da Andrić u ovo vrijeme boravio u Gracu, ali se neke ličnosti iz njegovog života bile u prijestonici Štajerske ili njegovoj okolini. Razlog tome, je, prije svega, zatvor. U njemu su, između ostalog, bili na izdržavanju

kazne Andrićeви prijatelji iz Splita Jerko Čulić (1889–1953) i Maja Nižetić (1891–1984), koji su se upravo u tome neprikladnom ambijentu i vjenčali.

9. Prostor. U tumačenju Andrićevog života i stvaralaštva prostorna dimenzija je značajna kao, vjerovatno, i za sve umjetnike. Tumačenja Andrićevog životnog i tekstualnog areala obično se svode na relaciju istok – zapad, čemu je posebno doprinijela Isidora Sekulić stavovima iznesenim još u vrijeme prve faze Andrićevog stvaralaštva. Međutim, ako kompleksnije pridemo ovoj temi, dolazimo do zaključka da se ne može sve svoditi samo na opoziciju tih dvaju prostornih pravaca i zanemarivati druge, možda ne manje značajne.

Postoje dva tipa prostora: životni (prostor na kome pisac živi) i stvaralački (prostor koji pisac umjetnički doživljava, obrađuje, transformiše i opisuje). Što se tiče životnog prostora, za njegovu analizu mora postojati orijentir iz koga se on diferencira, odnosno perspektiva iz koje se on vidi. Ovdje je očigledno da treba razlikovati širi i uži prostor. Prvi čine države u kojima je Andrić živio i stvarao. Ako Andrićev životni areal isparcelišemo prema stranama svijeta, onda bismo zapadom smatrali Austriju, Italiju, Španiju, Švajcarsku, Francusku, Belgiju i Njemačku, u kojima se Andrić nalazio u periodu od 1920. do 1941. U sjeveroistok spadala bi Srbija (povremeno boravci od 1924. do 1941. i stalno od ove posljednje godine) i Rumunija (1921), u sjever Poljska (1914), a u jug Bosna i Hercegovina (1892–1912, 1915–1917) i Dalmacija (kraći boravci tokom čitavog života). Sjeverozapad bi činile Hrvatska bez Dalmacije i Slovenija (1912–1915, 1917–1918). Uži prostor je, u stvari, ishodište iz koga se pisac kretao na ovu ili onu stranu svijeta. To bi manje bilo jedno jedino mjesto, a više trougao Višegrad (1892–1903) – Sarajevo (1903–1911) – Travnik (1914–1915), iz koga se Andrić otisnuo, htio ili ne, prvo na sjeverozapad, a zatim na zapad i sjeveroistok. Ovdje dolazimo do značajnog momenta u tumačenju Andrićevog istoka i zapada: on uopšte ne boravi u zemlji koja predstavlja čisti istok – Tursku, koja je pak veoma prisutna u drugom Andrićevom prostoru – umjetničkom.⁵ Ako pišćev životni prostor vremenski kvantificiramo, onda ćemo zaključiti da je najveći dio života (oko 45 godina) Andrić proveo na sjeveroistoku (u Beogradu, uz godinu dana života u Bukureštu to je 46). Drugi po dužini je boravak na jugu – 20-tak godina (u Višegradu, Sarajevu i Travniku). Slijedi zapad (oko 10 godina: Rim, Trst, Graz, Bukurešt, Madrid, Marselj, Paris, Ženeva, Brisel, Berlin). Najmanje vremena pisac je ostao na sjeverozapadu (u Mariboru oko sedam mjeseci i u Zagrebu oko dvije godine). Dovedemo li u vezi sve ovo sa njegovim životnim razdobljima, dobićemo sljedeću sliku. U austrougarskom periodu (1892–1922) dominira jug (BiH), sa kraćom sjeverozapadnom dimenzijom (Slovenija, Hrvatska), a još kraćom zapadnom (Beč) i sjevernom (Poljska). Grački period (1923–1924) prolazi isključivo na zapadnom prostoru. Diplomatski period (1925–1941) gotovo je u potpunosti zapadni (Italija, Špani-

⁵ Ovdje ne računamo kraće turističke boravke, posjete kao član delegacije i sl.

ja, Švajcarska, Francuska, Belgija, Njemačka), jer Andrić samo godinu dana (1922) boravi na sjeveroistoku (Bukurešt). Karantinsko-kulminacijski period (1941–1945) teče u cjelosti na sjeveroistoku (Beograd). Aktivističko-kreativni period (1945–1961) ima kao stalan prostor sjeveroistok (Beograd) i povremeno, „gostujući“ istok (Turska, SSSR, Kina), jug (Višegrad, Sarajevo, Travnik, Počitelj, Herceg Novi, Dubrovnik, Split...) i sjeverozapad (Bled...).

Andrićev stvaralački prostor nije takođe jedinstven. On se može podijeliti na književnoumjetnički, naučni, publicistički i epistolarni.

Književnoumjetnički prostor je najsloženiji i najkompleksniji. U njemu se miješaju, ukrštaju i prožimamo homogene, jednočlane strane svijeta (istok, zapad, sjever, jug) i heterogene, dvočlane (sjeverozapad, sjeveroistok, jugozapad, jugoistok). Ako se umjetnički prostor posmatra žanrovski, zapaža se oštra polarizacija između lirskog i epskog opusa. Lirika je mnogo manje orijentisana na bilo kakav konkretan prostor, čime se i pojam strana svijeta relativizira. Samo u početnom periodu, otprilike do 1919, taj je prostor unutrašnji i sveden na zatvor. Tamnički krug ima više opšteljudsku dimenziju nego specifično teritorijalnu dimenziju: pjesnik ne govori o osobenosti mariborske kaznionice, već uopšte o težini zatvoreničkih dana. Taj prostor ima veći stepen konkretizacije u poetskoj prozi (EX PONTU i NEMIRIMA) u tom smislu što dolazi do izražaja težnja ka jugu. Pjesniku u tako skućenim okolnostima ponajviše nedostaje (uz slobodu kretanja, ženu i još ponešto) svjetlosti pa su njegove misli često usmjerene ka jugu, gdje toga ima u izobilju. U trećem žanru – dramskom Andrić se okušao samo jednom, i ne baš uspješno (KONAC KOMEDIJE, između 1914. i 1918). U tome dramskom tekstu radnja je locirana sa sjever (u Poljskoj), ali to je jedino što vrijedi spomenuti u tumačenju prostornih dimenzija. Zato su one vrlo značajne u epskom opusu. Radnja dvaju Andrićevih romana – NA DRINI ČUPRIJA i TRAVNIČKA HRONIKA odvija se uglavnom na jugu, u Bosni. Radnja trećeg romana – GOSPODICA teče iz pravca juga ka sjeveroistoku (Sarajevo → Beograd). Četvrti i jedini roman u kome je mjesto dešavanja čisti istok (Turska) jeste PROKLETA AVLIJA. To znači da su Andrićevi romani izrazito orijentisani ka istoku, ali sa jasnom polarizacijom: samo u posljednjem romanu glavna radnja se dešava u Turskoj, dok se u svim drugim turski prostor pojavljuje kao nešto sekundarno, kao faktor djelovanja na područje Bosne. Stoga je istok u Andrićevim proznim tekstovima dvostruke prirode – onaj koji prevladava je „uvezen“, implementiran, presađen, transponiran na piščev zavičaj (Bosnu) i onaj koji je mnogo rjeđi – netransponirani, iskoni. Ova dva istoka pojaviće se gotovo na isti način i u njegovim pripovijetkama, u kojima je turski prostor orijentir za bosanski prostor. Sam pojam Turci kod Andrića je na isti način izdiferenciran: Turci su u njegovim djelima i stanovnici Turske i islamizirani stanovnici Bosne i Hercegovine. Transponirani istok se naslućuje, naznačava nazivima tekstova sa orijentalizmima i orijentalnim imenima: U MUSAfrihiani, SMRT U SINANOVOJ TEKIJI,

MUSTAFA MADŽAR, PUT ALIJE ĐERZELEZA, PRIČA O VEZIRIVOM SLONU itd. Ali se u njima više govori o ljudima sa domaćeg područja, nego iz same Turske.

Što se tiče zapada, on je, ako ga i ima, potpuno periferan u lirici i poeziji u prozi. U romanima mnogo ga više ima, prije svega u TRAVNIČKOJ HRONICI, u kojoj se snažno sudara sa istokom. Postoji velik broj novela u kojima čovjek sa Zapada dolazi u konflikt sa Istokom transponiranim u Bosnu. Isto, ali tek na kraju, nalazimo u romanu NA DRINI ČUPRIJA. GOSPOĐICA nema izraženu zapadnu komponentu, pogotovo to izostaje u PROKLETOJ AVLIJI. Pripovijetke u kojima više nalazimo zapad nastale su velikim dijelom pod uticajem Andrićevog boravka u zapadnim zemljama i/li inspirisane tim boravkom. Ali i ovdje, kao i u slučaju istoka, zapad nije primarni prostor – on je samo mjesto u kome se nalaze i ispoljavaju svoje mane i vrline ljudi sa juga poput Nikole Krlečića iz Mostara. Strana svijeta je u ovom slučaju toliko relativizirana da je svejedno hoće li se glavni junak (u datom slučaju Krlečić) naći na zapadu u Rimu (DAN U RIMU) ili na sjeveroistoku u Bukureštu (NOĆ U ALHAMBRI). Ti prostorni orijentiri ovdje su samo kulisa za predstavljanje nečeg/nekog što dolazi sa juga.

Naučni prostor obuhvata transponirani istok (doktorska disertacija RAZVOJ DUHOVNOG ŽIVOTA U BOSNI POD UTICAJEM TURSKE VLADAVINE, 1924) i realni jugoistok (ELABORAT O ALBANIJI 1939).

Publicistički prostor je u zavisnosti od perioda različito strukturiran. Recimo, u jednom od tekstova Andrić će dovesti u vezu dva bliska prostora – Bosnu i Dalmaciju. U prikazu SAN O GRADU (1923) on kaže: „Zamislite da se *razderan, strm i oštar bosanski pejzaž i hercegovački krš tanje i profinjuju na svom putu prema moru, dok se ne slože u masivnu ali finu i ozbiljnu liniju* to je Srđ“. U drugom je još metaforičniji:

Jedne ponoći, čini mi se 17. ili 18. juna 1914, ja sam prvi put ugledao, s palube „Višegrada“ Split, tj. jedan vijenac nemirnih svjetala za koji su mi rekli da je to Split. Poslije toga sam proveo tu petnaest dana i ubrzo zavolio to mjesto, gdje je *Bosna dala moru svoju snagu a more Bosni svoju ljepotu* (PRVI DAN U SPLITSKOJ TAMNICI, 1924).

Epistolarni prostor ima ponajmanje istoka i najviše je lokalno obojen. Tu je manje transponovanja istoka na zapad ili jug, i obrnuto.

10. Lica. U ovome periodu Andrić je, kao mlad i aktivan, imao intenzivne kontakte sa različitim ličnostima iz privatnog i javnog života. Sve se one mogu razvrstati u šest kategorija: 1. životni oslonci, pomagači i duhovni/životni orijentiri, 2. istomišljenici, 3. bliski književni poslenici, 4. likovni i drugi umjetnički stvaraoci, 5. izdavači, 6. političari.

Andrićevi oslonci, pomagači i orijentiri bili su majka Katarina, tetka Ana Matkovšćik/Matovšček i tetak Ivan Matkovšćik/ Matovšček, te Tugomir Alaupović (1870–1958). Ovdje bismo mogli dodati i njegovog učitelja iz Višegrada Ljubomira Popovića (1874–1928), koji je piscu mladalacki duhovni uzor, i

Ajkunu Hreljić, koja je za Andrića bila nešto slično onome što je za Puškina predstavljala dadilja Arina Rodionovna.

U istomišljenike mogli bismo ubrojiti mladobosance i jugoslovenski orijentisane pojedince kao što su Vladimir Čerina (1891–1932), Niko Bartulović (1890–1943), Vojmir Durbešić (1893–1976), Vladimir Čorović (1885–1941), Miloš Vidaković (1891–1915), Mihovil Tumandl (1894–1963), Borivoje Jevtić (1894–1959), Jerko Čulić (1889–1953), Maja Nižetić (1891–1984) i dr.

Andrićevim duhovno i/li stvaralački bliskim književnim poslenicima bili su Ivo Vojnović (1857–1929), Antun G. Matoš (1873–1914), Miloš Crnjanski (1893–1977), Jovan Skerlić (1877–1914), Tin Ujević (1891–1955), Gustav Krklec (1899–1977). U ovome periodu on se upoznaje sa Isidorom Sekulić (1877–1958), Dorom Pfanovom (1897–1989) i dr.

Andrić ima kontakte i sa likovnim i drugim umjetnicima poput Pjera Križanića (1890–1962).

Pred kraj austrougarskog perioda Andrić sve više komunicira sa izdavačima, posebno sa Svetislavom Cvijanovićem (1877–1961) i Stjepanom Kuglijem (1851–1915).

Od političara može se iz posljednje faze života spomenuti Rodoljub Čolaković (1900–1983), a iz međuratne mnogobrojni diplomati i njegovi nadređeni i podređeni iz Ministarstva vjera i Ministarstva spoljnih poslova.

11. Žene. Pošto je jedan od osnovnih Andrićevih stvaralačkih ciklusa posvećen ženama, važno je pitanje koliku su one imale ulogu u njegovom životu i koliko su uticala ne pišćev umjetnički put. Razumljivo da je u Andrićevom mladalačkim danima njihovo mjesto jedno od najznačajnijih. Ovdje bismo mogli izdvojiti dvije kategorije Andrićevih žena: realne i fiktivne. Realne su one sa kojima je pisac imao direktan kontakt. Tu prije svega imamo u vidu njegovu vezu sa Evgenijom Gojmerac (1894–1915), Zdenkom Marković (1884–1974) i Ljubicom-Bebom Alaupović (1902–1983). Za odnos između njih nemamo jasnih dokaza u kojoj je formi bio (čisto prijateljskoj, ljubavnoj, poslovnoj ili nekoj drugoj). Postoje samo argumenti u prilog kratkotrajne veze („kao proljetne kiše“, kako je Andrić jednom izjavio) sa suprugom Gustava Krkleca Persidom Karšnjić. U nama dostupnim izvorima pojavljuju se, bez dodatnih elemenata, i druge žene, recimo izvjesna Poljakinja Helena. Fiktivne nastaju u trenucima zatočeništva kada realnu ženu zamjenjuje one iz mašte (Jelenom).

12. Strani jezici. Njih je Andrić počeo da uči već u gimnaziji (njemački, prije svega). U mariborskom zatočeništvu iz knjiga stiče znanja iz engleskog, a iz italijanskog u komunikaciji sa osuđenima kojima je taj jezik bio maternji. Punu 21 godinu, od 1920. pa do 1941, nobelovac se, sa manjim prekidima, nalazi na različitim diplomatskim dužnostima u više zemalja (Italiji, Austriji, Rumuniji, Francuskoj, Španiji, Njemačkoj): sekretara Poslanstva (pri Svetoj stolici u Rimu 1920–1921, u Madridu 1928–1929 i Briselu 1929–1930), prvog

sekretara (u Stalnoj kraljevskoj delegaciji u Društvu naroda 1930–1933), vice-konzula (u Bukureštu 1921–1922, Trstu 1922–1923, Gracu 1923. i 1924, Marselju 1926–1928, Parizu od januara do aprila 1928) i, konačno, ambasadora (u Berlinu 1939–1941). Ta je značajno uticalo na njegovo poznavanje stranih jezika, ali jezičku erudiciju, kao i neke druge stvari, koje bi drugi rado stavljali u prvi plan, Andrić nije posebno isticao. Andrić je tvrdio da književni stvaralac treba da poznaje strane jezike („u eri današnjih smerova i razvoja modernog sveta piscu je potrebno da uči strane jezike“), ali ih je smatrao i smetnjom za pisca: „[...] gotovo je opasno naučiti makac i jedan strani jezik, jer i taj jedan nagriza naš maternji, prodire u nj i šteti mu“ (Jandrić 1982: 185).

13. Stvaralaštvo. Tačno prije sto godine (1911) počinje Ivo Andrić svoju književni karijeru objavljivanjem prvih pjesama u BOSANSKOJ VILI – BLAGA I DOBRA MJESEČINA, U SUMRAKU. Slijediće literarni tekstovi iz istog žanra, koji će kasnije sve više ustupati mjestu drugom – pripovjedačkom. Od tada pa do 1922. godine Andrić je aktivan na tri područja: književnom, publicističkom i epistolarnom.

14. U ovome periodu odlučujući uticaj na Iva Andrića vrši poznati danski filozof Seren Kjerkegor, koga je Andrić veoma cijenio, posebno u mladosti i početnoj fazi stvaralaštva. Ali Andrić se ipak ne slaže sa kritičarima u stepenu toga djelovanja. U vezi sa mišljenjem da se u mladosti formirao pod uticajem Serena Kjerkegora on je jednom rekao: „To ne bi moglo da se prihvati. Priznaću vam: narodna svest i epika imali su daleko snažniji uticaj na me. Ali, Kjerkegoru dugujem rasuđivanje o strepnji, strahu i premoći zla“ (Jandrić 1982: 439). Andrić ističe da je neke pjesme pisao pod izvjesnim njegovim uticajem, ali ne i prozu. On priznaje da ne bi mogao opovrći tvrdnju da pojedina mjesta u EX PONTU i NEMIRIMA, u kojima se govori o strepnji i strahu duše, nisu nastala pod određenim uticajem Kjerkegora. „Ali, ja sam osetio meru i vreme kad se treba osloboditi tog uticaja. On me naučio da su sreća i vrednost u malom. Kad ovaj filozof kaže da čovek nikad ne greši apstraktno i uopšteno, onda na tom mestu vredi napregnuti pažnju. Ili ono lepo mesto o kajanju koje ne može ukinuti greh, već se samo može ražalostiti nad njim. Kad se pod starost vraćam Kjerkegoru, koga sam sad kadar da osporavam zbog njegovog pribežišta u religiji, učini mi se za trenutak kao da sam se vratio u doba mladosti“ (Jandrić 1982: 439). Po sopstvenom priznanju Kjerkegor je u mariborskom zatvoru bio za njega pravi melem, „neka vrsta duhovne utehe“.

„Kjerkegor je odgovarao mojoj mladoj duši. To je sasvim izvesno, kao što se mora priznati da je on izvršio određen uticaj na moju ranu poeziju. Valja imati na umu da je Kjerkegor tada bio u modi i veoma omiljen kod mladih intelektualaca. Taj je pisac sav nekako opsednut svetom u sebi i duša je njegova prisutna bezmalo u svakom retku. Možda niko pre i niko posle njega nije tako izmirio protivrečja religije, filozofije i poezije, kao Kjerkegor... Pa ja mislim da je njegov DNEVNIK ZAVODNIKA ostao nenadma-

šan sve do dana današnjeg [...] Uzmite, na primer, u ruke njegovo delo III – III... pa to je knjiga gde je god otvorite. A i stil je njegov bogme od ugleda. On je sav kao škola i kod njega se imamo čemu učiti. Bože moj, otkad se ja sećam njegove rečenice: *Mrtva slova često ostavljaju mnogo jači utisak od žive reči*. Volim s vremena na vreme da pomenem tu njegovu misao. Osim što je tačna, ona ukazuje i na značaj pisanja i književnosti uopšte. On je, ako se ne varam, tvrdio da sredina ima velik uticaj na pisce, da se ona duboko urezuje u dušu stvaraočevu i nikad se ne zaboravlja. Meni se – zaključuje Andrić – u njegovoj rečenici, osim stila i misli, dopada još i onaj duboki mir, verovatno preuzet iz religije [...]“ (Jandrić 1982: 440).

Drugi značajan uticaj dolazi od Johanna Wolfganga von Goethea (1749–1832) i Heinricha Heinea (1797–1856), sa čijem se stvaralaštvom prvi put upoznao u sarajevskim gimnazijskim danima. Nisu bez značaja za formiranje Andrićeve umjetničke ličnosti poljski pisci, prije svega Henryk Sienkiewicz (1846–1916). Tu su, naravno, i veliki ruski autori, posebno F. M. Dostojevski (1821–1881) i L. N. Tolstoj (1828–1910).

15. Za stvaralaštvo Iva Andrića bilo je sudbonosno zatočeništvo u koje je otišao (u Maribor) u 22. godini života (1914). On je ušao u zatvorski prostor na početku ratnih kataklizmi – kada je buknuo Prvi svjetski rat (u Splitu, odnosno Mariboru 1914–1915). Tamnički život Iva Andrića trajao je devet mjeseci. Za Andrića zatvorska tema biće jedna od osnovnih, pored Bosne, franjevaca i žena, pa se u njegovom stvaralaštvu kao poseban izdvaja zatvorski ciklus. Motiv zatočeništva došao je posebno do izražaja u *EX PONTU*, *NEMIRIMA* i *PROKLETOJ AVLLJI*. „Tamnovanje u mariborskoj kaznionici pomoglo mi je da obeležim osnovni krug i osenčim središnju liniju za ovu pripovest“ (Jandrić 1982: 47). Stav nekih kritičara o tome kako ne bi bilo *PROKLETE AVLIJE* da nije bilo mariborskog kazamata Andriću je ličio na preuveličavanje i isključivost: „Tamnovanje mi je pomoglo u znatnoj meri da upoznam svet iza rešetaka, osuđenike, hapsamidžije i podmuklu pravdu. Da li bi bilo *PROKLETE AVLIJE* da nije bilo one neme i bezosećajne ćelije u Mariboru? To ja ne znam, i pisac je najmanje pouzdan izvor na kojem je moguće proveravati takve stvari“ (Jandrić 1982: 47).

16. Austrougarski književni opus Iva Andrića sastoji se od pripovijedaka, pjesma u prozi, lirike i jedne drame.

17. On je počeo da piše male prozne forme 1914, kada je pripovijedačko pero prvi put okušao tekstom *POPODNE*. Zatim dolazi pauza od četiri godine (1915, 1916, 1917. i 1918), provedene najvećim dijelom u zatočeništvu u Mariboru, na ograničenoj slobodi u Ovčarevu i Zenici te liječenju u Sarajevu i Zagrebu. Već 1920. objavljuje tri pripovijetke: *PUT ALIJE ĐERZELEZA*, *DAN U RIMU* i *KNEZ SA TUŽNIM OČIMA*. Naredne godine (1921) pojavljuje se jedna od najznačajnijih novela iz toga perioda – *ČORKAN I ŠVABICA*. U završnoj godini ovog razdoblja pisac izdaje dvije pripovijetke: *ZA LOGOROVANJA* i *ŽENA OD SLONOVE KOSTI*.

Andrićeve austrougarske pripovijetke su izrazito ijekavske – od osam tekstova samo je jedan (ŽENA OD SLONOVE KOSTI) napisan ekavicom.

Od četiri osnovna Andrićeva ciklusa (Bosna, zatvor, žena, franjevci) u ovom periodu dominira žena, koja je kao važna komponenta pripovijedanja prisutna u pet od sedam tekstova (PUT ALIJE ĐERZELEZA, KNEZ SA TUČNIM OČIMA, ČORKAN I ŠVABICA, ZA LOGORAVANJA, ŽENA OD SLONOVE KOSTI). Jedino novele POPODNE I DAN U RIMU nemaju dovoljno taj elemenat. Žena i eros doći će takođe do izražaja u lirici i pjesmama u prozi. Najupečatljiviji ženski likovi su Švabica (ČORKAN I ŠVABICA), Jekaterina, Zemka, Venecijanka, Katinka (PUT ALIJE ĐERZELEZA), bjeGUNICA – kći trebinjskog kjatiba (ZA LOGORAVANJA), žena mladog slikara (KNEZ SA TUČNIM OČIMA). Toj galeriji treba dodati i fikciju žene, koja se pojavljuje u novelama (ŽENA OD SLONOVE KOSTI) i pjesama u prozi (Jelena u EX PONTU). Najmarkantniji muški likovi su Alija Đerzelez (PUT ALIJE ĐERZELEZA), Čorkan (ČORKAN I ŠVABICA), Mula Jusuf (ZA LOGORAVANJA) i Nikola Kriletić (DAN U RIMU).

Drugi žanr – pjesme u prozi zastupljen je sa dva teksta – EX PONTOM (1918) i NEMIRIMA (1920). Oba su napisana ijekavicom. Njihova osnovna tema je Bog, samoća, socijalna nepravda, zatvor i ljubav.

Treći žanr – lirika brojčano dominira (52 pjesme) pa bi se Andrićevo književno stvaralaštvo u austrougarskom periodu moglo nazvati lirskim (lirska nota provijava i u pjesmama u prozi).

Ivo Andrić je objavio prve poetske radove 1911 (U SUMRAK I BLAGA I DOBRA MJESEČINA). Naredne (1912) godine pojavljuju se tri pjesme (LANJSKA PJESMA, TAMA, POTONULO), a ratne 1914. već sedam (PRVA PROLJETNA PJESMA, NOĆ CRVENIH ZVIJEZDA, STROFE U NOĆI, JADNI NEMIR, ŠETNJA, ČETRDESETPETA NOĆ, 1914). U naredne tri godine taj se broj postepeno smanjuje – 1915. na tri (JUTRO, PSALM SUMNJE, PUTNIČE), 1916. na dva (POVRATAK, UTEHA SNOVA) i 1917. na jedan (SAN). Pjesnik je najproduktivniji 1918. i 1919. kada piše 21 pjesmu. U narednoj 1920. godini on će tu orijentaciju nastaviti, ali sa osjetnim padom – 1921. pojavljuju se svega tri lirska teksta (NJEGOVA PJESMA, NA MORU, BEŽANJE), a isto toliko 1922 (POBEDNIK, M. C., MISAO). Tematika se može svesti na ljubav, ženu, prirodu, socijalnu nepravdu, zatvor, život.

Andrićeva austrougarska lirika je pretežno ijekavska (37 pjesama od 52). Trinaest je napisano ekavicom. U jednome tekstu (OBJAVLJENJE) Andrić miješa ekavicu i ijekavicu (s jedne strane je *senka*, *teskoba*, a s druge, *svjetla*, *nagovijest*, *naljeva*, *nagovijest*, *svijetovima*). Jedan tekst (TAMA) ne sadrži nijednu riječ sa refleksom jata.

U ovoj fazi Andrić je eksperimentisao i sa trećim književnim rodом – dramom i napisao prvi i posljednji put takav tekst. TO JE KONAC KOMEDIJE, nastao između 1914. i 1918. i napisan ijekavicom. Nađen je u njegovoj zaostavštini i objavljen nakon smrti (podrobnije v. Palavestra 1992).

18. Ovaj period obilježen je Andrićevom saradnjom sa nekoliko književnih časopisa, prije svega to su KNJIŽEVNI JUG, JUGOSLAVENSKA (HRVATSKA) NJIVA, MISAO i SRPSKI KNJIŽENI GLASNIK.

Prema našoj analizi, Ivo Andrić je u ovome periodu objavio 85 priloga u periodičnim izdanjima (listovima i časopisima). Gotovo polovina otpada na saradnju sa **KNJIŽEVNIM JUGOM** (37). Andrić je jedan od njegovih utemeljivača, a u redakciji se nalazio od početka do kraja – od 1918. do 1919 (zajedno sa Nikom Bartulovićem – glavnim urednikom, Tomislavom Krizmanom, Brankom Mašićem i Vladimirom Ćorovićem). Časopis je izlazio polumjesečno na latinici i ćirilici. U njemu je Andrić štampao **a)** odlomke iz **PUTA ALIJE ĐERZELEZA – ĐERZELEZ U HANU** (1918) i **ĐERZELEZ NA PUTU** (1919); **b)** dvije lirske pjesme 1918. godine – **POVRATAK I SAN**; **c)** dvije pjesme u prozi 1919. godine – **CRVENI LISTOVI** i **NEMIRI** (**NEMIRI OD VIJEKA**); **d)** 28 publicističkih tekstova, prije svega prikaza, od toga deset 1918. godine – **AKCIJA ZA POMOĆ NAŠIM KNJIŽEVNICIMA**; **HENRI BORDEAUX**. **OTVORI OČI**; **NAŠA KNJIŽEVNOST I RAT**; **ANTE PETRAVIĆ: TREĆE STUDIJE I PORTRETI**; **DR. TOMO KUMIČIĆ: ERNA KRISTEN**; **DRAGUTIN M. DOMJANIĆ: KIPCI I POPEVKE**; **JOSIP KOSOR: MINE (PRIPOVIJESTI)**; **LJUBAVNA LIRIKA P. PRERADOVIĆA**; **PISMA JEDNOG VOJNIKA (LETRES D'UN SOLDAT)**; **U[LDERIKO] DONADINI: KAMENA S RAMENA**; osamnaest 1919. godine – **VALENTIN VODNIK**; **WALT WHITMAN (1819–1919)**; **PETAR GRGEC: JUGOSLOVENSKI ARGONAUTI (ISTINITA SLIKA IZ TALIJANSKOG ROPSTVA)**; „**PROSVETA**“. **ALMANAH ZA GODINU 1918**; **MAKSIM GORKI: JEDNA GODINA REVOLUCIJE**; **FERI PIZANI: SRPSKA DRAMA**; **AUGUST STRINDBERG: ISPOVIJESTI JEDNOG LUĐAKA**; **KNUT HAMSUN: POD JESENIM ZVEZDAMA (PRIPOVEST JEDNOG PUTNIKA)**; **MAKSIM GORKI: DJETINJSTVO**; **MARIN STUDIN: SKULPTURE**; **MIROSLAV JELIĆ: SRBIJANSKI VENAC**; **MILUTIN BOJIĆ: KAIN**; **OSKAR WILD: MLADI KRALJ I DRUGE PRIPOVIJESTI**; **PERO SLEPČEVIĆ: POMEN VLADIMIRU GAČINOVIĆU**; **SIMA PANDUROVIĆ: OKOVANI SLOGOVI**; **HADŽI LOJA OD B. NUŠIĆA (POZORIŠNI PREGLED)**; **HERMAN WENDEL: HEINRICH HEINE EIN LEBENS – UND ZEITBILD**; **CARSKI SONETI I KOSOVSKI BOŽURI M. VIDA KOVIĆ: CARSKI SONETI**. U **VELIKOM KALENDARU „KNJIŽEVNOG JUGA“** ZA OBIČNU GODINU 1919 Andrić je štampao pjesmu **JEDAN LISTOPAD**.

U ovome periodu Andrić je publikovao osam tekstova u zagrebačkom listu **JUGOSLAVENSKA NJIVA** (prije **HRVATSKA NJIVA**)⁶: **a)** 1918 – Iz **KNJIGE „CRVENI LISTOVI“**, pjesme u prozi **NOĆ**; **PJESMA VRETENA**, **POGREBNA PJESMA** i prikaz **SVETOZAR ĆOROVIĆ: KAO VIHOR**; **b)** 1919 – pjesmu u prozi **PRIČA IZ JAPANA** i publicistički tekst **PISMO IZ RIMA**, **c)** 1921 – prikaz **NAJNOVIJI ROMAN F. F. MARINETTIA**.

Sljedeći časopis u kome je češće sarađivao (šest puta) bio je **HRVATSKI POKRET** (Zagreb) i to samo u jednoj godini – 1914, kada je štampao pjesmu u prozi **POPODNE** i pet publicističkih tekstova: **HEINE U PISMIMA**; **HRVATSKA IZLOŽBA**; **PISMO IZ KRAKOVA**; **V. CAR-EMIN: IZA PLIME**; **STARI PJESNICI**.

⁶ Godine 1918. ovo se glasilo zvalo **HRVATSKA NJIVA**, a od 1919. do 1922. izlazilo je kao **JUGOSLAVENSKA NJIVA**.

U beogradskom časopisu **MISAO** pojavilo se šest priloga: **a)** 1920. lirske pjesme *PO JEDNOM STAROM DOBROM REDU*; *STROFA*. *SVITANJE*; *ŠTA SANJAM I ŠTA MI SE DOGAĐA* [PESME] I–III, pjesma u prozi *POBJEDNIK*; **b)** 1919. pjesma u prozi *NEMIRI*; **c)** 1922. prikaz *JEDNA RATNA KNJIGA GABRIJELA DANUNCIJA*.

Pet najranijih tekstova (pjesama) izlazi u **BOSANSKOJ VILI**, od toga dvije 1911 (*BLAGA I DOBRA MJESEČINA*, *U SUMRAK*), a tri 1912 (*LANJSKA PJESMA*; *POTONULO*, *TAMA*).

U zagrebačkom **VIHORU** pojavljuju se 1914. tri priloga: prigodni tekst A. G. MATOŠ povodom pjesnikove smrti, lirski tekst *PRVA PROLJETNA PJESMA* i prikaz ANDRO KOVAČEVIĆ.

U **SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU** (Beograd) publikuje dvije pripovijetke: *DAN U RIMU* (1920) i *ZA LOGOROVANJA* (1922) te prikaz RASTKO PETROVIĆ: *BURLESKA GOSPODINA PERUNA BOGA GROMA* (1922).

Po dva rada objavio je u pet glasila – to su 1. **SAVREMENIK** (Zagreb) – pjesmu *NOĆ CRVENIH ZVIJEZDA* (1914), prikaz B. MAŠIĆ: *RATNE SLIKE I UTISCI* (1914), 2. **JUGOSLAVENSKA ŽENA** (Zagreb) – pjesme *BURNA NOĆ* (1918) i *SAN MARINO* (1918), 3. **DAN** (Beograd – Novi Sad) – pjesme *GORNJI GRAD* (1919) i *USKRS* (1919), 4. **NAROD** (Sarajevo) pripovijetke *ĆORKAN I ŠVABICA* (1921) i *ŽENA OD SLONOVE KOSTI* (1922), 5. **OMLADINA** (Zagreb) – pjesma *OGLEDALO* (1918–1919) i pjesma u prozi *RITMI BEZ SJAJA* (1919).

Po jedan prilog izašao je u listovima: 1. **PRAVO NARODA** (Ogulin) – **MISAO NAŠEG PROGRAMA** (1920), 2. **JUGOSLAVENSKA OBNOVA – NJIVA** (Zagreb) – **SUDIJE**. 1914–1920 (1920), 3. **KNJIŽEVNE NOVOSTI** (Zagreb–Rijeka) – pjesma *KRVAVI CVJETOVI* (1914), 4. **NOVOSTI** (Zagreb) – *NEZVANI NEKA ŠUTE* (1918), 5. **NOVA EVROPA** (Zagreb) – prikaz „*POZORIŠTE IZNENAĐENJA*“. **PISMO IZ RIMA** (1921), 6. **NOVI VIJEK** (Sarajevo) – **ALEKSA ŠANTIĆ** (1920), 7. **KRIKA** (Zagreb) – pjesma *NA MORU* (1922).

Br.	Glasilo	Broj priloga
1	KNJIŽEVNI JUG (Zagreb)	37
2	JUGOSLAVENSKA (HRVATSKA) NJIVA (Zagreb)	8
3	HRVATSKI POKRET (Zagreb)	6
4	MISAO (Beograd)	6
5	BOSANSKA VILA (Sarajevo)	5
6	VIHOR (Zagreb)	3
7	SRPSKI KNJIŽEVNI GLASNIK (Beograd)	3
8	SAVREMENIK (Zagreb)	2
9	JUGOSLAVENSKA ŽENA (Zagreb)	2
10	DAN (Beograd – Novi Sad) –	2
11	NAROD (Sarajevo)	2

12	OMLADINA (Zagreb)	2
13	PRAVO NARODA (Ogulin)	1
14	JUGOSLAVENSKA OBNOVA – NJIVA (Zagreb)	1
15	KNJIŽEVNE NOVOSTI (Zagreb–Rijeka)	1
16	NOVOSTI (Zagreb)	1
17	NOVA EVROPA (Zagreb)	1
18	NOVI VIJEK (Sarajevo)	1
19	KRITIKA (Zagreb)	1
Svega		85

Najveći dio tekstova Andrić objavljuje u Zagrebu (65), mnogo manje u Beogradu (11) i drugim gradovima: Sarajevu (6), Zagrebu – Rijeci (1), Beogradu – Novom Sadu (1), Ogulinu (1).

19. Andrićeva publicistika obuhvata tri tematska kruga: 1. analizu književnih kretanja, književnika, književnih tekstova i književne problematike (70%), 2. analizu publicističkih tekstova (uključujući angažovanu publicistiku), 3. analizu djela iz drugih vidova umjetnosti, 4. analiza kulturnih događanja. Prvi tematski krug potpuno dominira (oko 70% svih tekstova), i obuhvata priloge o književnosti uopšte, romanima, pripovijetkama, poeziji, drami i pozorištu, burleskama, piscima i pjesnicima, prevodima. Slijedi drugi (23%) sa pismima iz inostranstva, analizom izvještaja dopisnika, sopstvenim inicijativama. Radovi o drugim umjetničkim djelima (oko 5%) odnosi se na vajarstvo i slikarstvo. Najmanje priloga ima iz četvrtog kruga – kulture (2%).

U tekstovima o pojedinim stvaraocima izdvajaju se prilozi o Aleksi Šantiću, Antonu Gustavu Matošu, Svetozaru Čoroviću, Branislavu Nušić, Petru Preradoviću. Ostali tekstovi odnose se na ličnosti raznorodne po orijentaciji, vrsti stvaralaštva i porijekla: Anton Aškerc (1856–1912), Milutin Bojić (1892–1917), Viktor Car-Emin (1870–1963), Dragutin M. Domjanić (1875–1933), Ulderiko Donadini (1894–1923), Dragoljub J. Filipović (1884–1933), Petar Grgec (1890–1962), Miroslav Jelić, Josip Kosor (1879–1961), Andro Kovačević (1879–1946), Tomo Kumičić, Branko Mašić, Sima Pandurović (1883–1960), Ante Petravić ((1874-1941), Rastko Petrović (1898–1949), Pero Slepčević,⁷ Marin Studin (1895–1960), Miloš Vidaković (1895–1960), Valentin Vodnik (1758–1819). Tu je i niz stranih autora: Henri Bordeaux (1870–1963), Gabriele D’Annunzio (1863–1938), Maksim Gorki (1868–1936), Heinrich Heine (1797–1856), Knut Hamsun (rođ. Knud Pedersen, 1859–1952), Filippo Tommaso Marinetti (1876–1944), Feri Pizani (ratni dopisnik nekoliko talijanskih listova iz Srbije, autor knjige SRPSKA DRAMA, 1917), Johan August Strindberg (1849–1912), Herman

⁷ Ne raspoložemo biografskim podacima o Miroslavu Jeliću, Tomu Kumičiću, Branku Mašiću i Peru Slepčeviću.

Wendel (1884–1936), Walt Whitman (1819–1892), Oscar Wild (1854–1900). U periodu koji slijedi (1925–1941) Andrića manje interesujučnosti tako raznorodne, a više krupniji stvaraoci, prije svega P. P. Njegoš (1813–1851) i Vuk S. Karadžić (1787–1864).⁸

Andrić neke publicističke tekstove iz austrougarskog perioda (1911–1922) i gračkog razdoblja (1923–1924) potpisuje pseudonimom *Res, R, An., Iv. An. i P. P.* U analizi 44 publicistička teksta objavljenih do 1924. godine dobijamo ovakvu strukturu potpisa: *Ivo Andrić* – 20 puta, *R.* – 12, *Res* – 9, *An.* – 1, *Iv. An.* – 1, *P. P.* – 1.

Otpriblike dvije trećine publicističkih tekstova napisano je ekavicom (31 od 47). Dakle odnos je 31 16 u korist ekavice.

Suštinska Andrićeva publicistička crta u ovome periodu dolazi na planu književne kritike. Andrić je u početnoj fazi stvaralaštva, austrougarskoj i gračkoj (1911–1924), objavio priličan broj prikaza umjetničkih tekstova, osvrta na književne događaje i pojedine stvaraoc te kratke književne informacije. Što je vrijeme prolazilo on je sve manje ispoljavao zainteresovanost za takav vid pisanja, a kritiku je sve manje cijenio i do nje držao.

20. Prepiska. U ovoj fazi istraživanja dostupne su nam 179 epistole (objavljene u Karaulac 2000, Poljak 2002). U periodu od 1912. pa do 1922. Andrić ima prilično široku prepisku sa poznanicima, prijateljima, saradnicima i istomišljenicima, prije svega, iz Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Srbije. Najviše pisama Andrić upućuje u Zagreb (129), znatno manje u Sarajevo (34), a još manje u Maribor (11) i Beč (5). Osnovna tema Andrićevih pisama je zdravlje, literarno stvaralaštvo, knjige, ličnosti, događaji, prostor i vrijeme. Najveći broj pisama, dopisnica i razglednica Andrić upućuje 1920 (32), dakle nakon burnih historijskih događanja (Prvog svjetskog rata, Oktobarske revolucije, raspada stare i stvaranje nove države). Andrić je epistolarno aktivan i u drugog godini ratnih zbivanja (1915), kada šalje poštom 28 tekstova. U ostalim godinama manje je pisama: 1919 – 26, 1914 – 24, 1918 – 20, 1921 – 20, 1922 – 14, 1913 – 12. Za period od 1916. do 1917. nemamo nijedan pisani trag.

Andrićeva najintenzivnija prepiska u ovome periodu je sa Zdenkom Marković iz Zagreba. Njoj je uputio 87 pisama, najviše 1920 (27), 1918. i 1921 (19), a manje 1919 (14) i 1922 (8). Druga ličnost kojoj se Andrić najčešće obraća, ali znatno manje (39), jeste Evgenija Gojmerac, takođe iz Zagreba. Ove dvije djevojke dolaze kao adresati u dva različita perioda: Zdenka Marković se pojavljuje nakon Andrićevog zatočeništva i izgnanstva, a Evgenija Gojmerac neposredno uoči i tokom te tamne faze u Andrićevom životu. Pisac u svega tri godine šalje Evgeniji 39 pisama, od toga najviše 1915 (24) i 1914 (14), a samo jedan 1913. Treća ličnost po značaju je njegov sarajevski gimnazijski učitelj, a kasni-

⁸ Više o odnosu Iva Andrića prema Njegošu v. Tošović 2011b.

je oslonac u životu Tugomir Alaupović, kome je uputio 17 pisama u periodu od 1913. do 1922, najviše 1919 (9). Sljedeći značajni korespondent je prijatelj iz gimnazijskih dana Vojmir Durbešić. Andrić mu piše 1912, 1913 i 1914. ukupno 13 pisama, najviše 1913 (9). Prepiska sa Majom Nižetić (10 pisama) dolazi poslije njegovog i njenog zatočeništva u istoj tamnici (mariborskoj) i traje od 1914. do 1922, najizrazitije 1914 (4). Sa svima ostalim Andrić se rjeđe dopisuje: to je Mihović Tomandl (pet pisama 1914), Borivoje Jevtić (tri pisma 1919, 1920, 1921), Gustav Krklec (tri pisma 1918, 1919, 1920), Jerko Čulić (jedno pismo 1914) i Miloš Vidaković (jedno pismo 1912).

Odnos ijekavice i ekavice u austroугарskim epistolama Iva Andrića je izrazito u korist ijekavice: od 179 pisama ijekavicom je napisano 146 i svega 17 ekavicom, dok se u 6 tekstova miješa jedno i drugo, a u 10 nema riječi sa refleksom jata.

21. Jezik. Na ovom planu najviše pažnje izaziva odnos ekavskog i ijekavskog izgovora, koji je dosta složena. U ovom razdoblju Andrić je upotrebljavao čas jedno, čas drugo. Odnos ekavice i ijekavice u Andrićevim tekstovima iz austroугарskog perioda (1911–1922) izgleda ovako: a) književni tekstovi 34 : 44 (pripovijetke 1 : 6, lirika 13 : 37, pjesme u prozi 0 : 2), drama: 0 : 1, b) publicistika 31 : 16, c) privatna prepiska 17 : 146. Dakle Andrić je sačinio 62 teksta na ekavici i 308 na ijekavici (ukupno 370). Ako ne računamo prepisku, ekavicom su napisana 45 teksta, a ijekavicom 62. Odnos ekavice i ijekavice u gračkoj fazi (1923–1924) ima sljedeće vrijednosti: a) književni tekstovi 5 : 6 (pripovijetke 3 : 6, lirika 2 : 0), b) publicistika 6 : 1, privatna prepiska 15 : 10. Bez prepiske dominira ekavica (11 : 7). Ako sastavimo podatke za ova dva perioda (grački i austroугарski), odnosno za vrijeme od 1911. do 1924, dobićemo ovakve relacije: a) književni tekstovi 24 : 58, b) publicistika 37 : 17, privatna prepiska 32 : 156. Dakle, saodnos dvaju izgovora od 1911. do 1924. godine je sljedeći: ekavica 93, ijekavica 331 (bez prepiske 30 : 138). Znači, austroугарski i grački period spadaju u izrazito ijekavsku fazu Andrićevog stvaralaštva. Nakon 1924. ijekavica će sve više nestajati i na kraju gotovo potpuno postati Andrićev periferan način izražavanja.

Literatura

- Andrić 1945: Andrić, Ivo. Dragojlo Dudić: DNEVNIK 1941. G. (Izdanje Prosvete, Beograd, 1945). In: *Oslobođenje*, Sarajevo, god. III, br. 82, 19. VIII 1945. S. 6.
- Andrić 1949: Andrić, Ivo. CRVENI CVET. In: *Književnost*, Beograd, god. IV, sv. 10. S. 264–273. Cit. prema *Sabrana dela Ive Andrića*. Knj. 14: KUĆA NA OSAMI I DRUGE PRIPOVETKE. Beograd 1981 S. 189–204. [Dopunjeno izdanje]
- Andrić 1974: Andrić, Ivo. Uz NEKROLOG JEDNOJ ČARPIJI (Uvodni tekst za knjigu putopisa Zuke Džumhura). In: *Oslobođenje*, Sarajevo, god. XVI, br. 3929, 25. I 1959. S. 6.

- Andrić 1974: Andrić, Ivo. Zuko Džumhur: PISMA IZ AZIJE (Mostar, 1972). In: *Odjek*, Sarajevo, god, XXVII, br. 7. S. 3.
- Jandrić 1982²: Jandrić, Ljubo. *Sa Ivom Andrićem*. Sarajevo.
- Karaulac 1980: Karaulac, Miroslav. *Rani Andrić*. Beograd – Sarajevo.
- Karaulac 2000: Karaulac, Miroslav. *Ivo Andrić: Pisma (1912–1973)* Privatna pošta. Novi Sad.
- Palavestra 1992: Palavestra, Predrag. *Knjiga o Andriću*. Beograd.
- Poljak 2002: Poljak, Željko. *Hrvatski književnik Ivo Andrić*. Zagreb.
- Popović 1992: Popović, Radovan. *Andrićeva prijateljstva: Biografija nobelovca*. Gornji Milanovac – Beograd.
- Tošović 2008: Tošović, Branko. *Der Nobelpreisträger Ivo Andrić in Graz – Nobelovac Ivo Andrić u Gracu*. Graz/Grac – Beograd.
- Tošović 2009: Tošović, Branko (ur.). *Ivo Andrić: Graz – Österreich – Europa / Grac – Austrija – Evropa*. Graz/Grac – Beograd.
- Tošović 2010a: Tošović, Branko (Hg./Ur.). *Das Grazer Opus von Ivo Andrić (1923–1924) / Grački opus Iva Andrića (1923–1924)*. Graz/Grac – Beograd.
- Tošović 2011: Tošović, Branko. Ivo Andrić i Meša Selimović (podudarnosti, sličnosti i razlike). In: *Meša Selimović i Skender Kulenović u srpskom jeziku i književnosti*. Banjaluka. [U štampi]
- Tošović 2011: Tošović, Branko. Jezičkostilska i književnoumjetnička struktura Andrićevih eseja o Njegošu. In: Bećanović, Tatjana (gl. i odg. ur.). *Njegoševi dani 3*. Nikšić. S. 235–254.
- Wonisch 2011: Austro-Ugarska u Andrićevo doba. In: Tošović, Branko (Hg.). *Die k. u. k. Periode in Leben und Schaffen von Ivo Andrić (1892–1922)*. Austrougarski period u životu i djelu Iva Andrića (1892–1922). Graz – Beograd. S. 69–79.

Branko Tošović (Graz)

**Die österreichisch-ungarische Periode in Leben und Werk von Ivo Andrić
(1892–1922)**

In vorliegender Arbeit ergeht ein Überblick über Leben und Schaffen von Ivo Andrić von 1892 bis zum Ende der k. u. k. Monarchie (1918) und in den vier Folgejahren (1919–1922). Im ersten Teil der Analyse wird die Frage der Periodisierung von Andrićs Leben und Schaffen behandelt, woraufhin im zweiten Teil Dominanten des Lebens (Zeit, Raum, Städte, Ereignisse, Persönlichkeiten) untersucht werden. Im dritten Teil erfolgt schließlich eine Auseinandersetzung mit den drei Genres von Andrićs literarischem Schaffen – mit literarisch-künstlerischen und publizistischen Werken sowie mit der Korrespondenz des Autors.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
branko.tosovic@uni-graz.at

